

Tobera, Marek

Z archiwum Warszawskiego Komitetu Cenzury

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 25/1, 119-123

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK TOBERA (Warszawa)

Z ARCHIWUM WARSZAWSKIEGO KOMITETU CENZURY

Warszawski Komitet Cenzury został powołany mocą ukazu carskiego z 17 września 1869 r.¹ Do obowiązków Komitetu należało sprawowanie kontroli nad zawartością wszystkich wydawnictw (książek, czasopism, almanachów, albumów, kalendarzy itp.), jakie ukazywały się w Warszawie, cenzurowanie druków i dzieł plastycznych sprowadzanych z zagranicy, a także nadzór nad zakładami poligraficznymi. Prócz sprawowania tych przewidzianych ustawą funkcji WKC kontrolował również spektakle teatralne, wystawy, odczyty i koncerty (w pewnym okresie wprowadzono nawet cenzurę nut bez tekstów), a zatem — jak wspominał wieloletni szef tego urzędu Christof Emmauskij: „Komitet miał przejrzeć wszystko, co się drukowało, pisało, czytało, mówiło, rysowało, grało i śpiewało”².

WKC podlegał Głównemu Zarządowi do Spraw Prasy i Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, a także warszawskiemu generał-gubernatorowi (do 1874 r. — namiestnikowi). Zagadnienia związane prawnie z jego działalnością regulował odpowiedni ukaz, wielokrotnie nowelizowana ustawa o cenzurze (w interesującym nas tu 1904 r. obowiązywała jej edycja z 1890 r., z uzupełnieniami z 1902 r.). Prynypia i szczegóły polityki cenzuralnej determinowały również inne cyrkularze GZP oraz zalecenia warszawskiego generał-gubernatora. Niebagatelne znaczenie miały też dyspozycje i współzależności różnych ogniw królewickiej administracji, wojska i policji. Przekazy pamiętnikarskie polskich dziennikarzy i wydawców świadczą natomiast, iż sporą (czasem decydującą) rolę w stosunkach prasa—cenzura odgrywała łapówka.

Akta WKC w 1915 r. zostały ewakuowane w głąb Rosji, przez pewien czas przechowywano je w Moskwie. Część archiwaliów rewindykowana w dwudziestoleciu międzywojennym spłonęła w powstaniu warszawskim. Inny fragment zbiorów został przekazany Polsce w 1962 r. i umieszczony w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie³. Tak powstał zespół Warszawskiego Komitetu Cenzury. W jego skład weszło m.in. kilka tomów sprawozdań z czynności WKC z lat 1901—1912. Wśród nich znajdują się rękopiśmienne kopie dokumentów zawierających ogólną charakterystykę prasy polskiej. Były to roczne sprawozdania przeznaczone dla GZP. Podpisywał je prezes WKC Emmauskij. Sądząc po licznych poprawkach i uwagach czynionych na marginesach, kopie te pełniły także rolę brulionów; prawdopodobnie kancelista pozostawiał je w aktach Komitetu, zaś czystopisy wysyłał do Petersburga. Pewne części zachowanych źródeł są dziś prawie nieczytelne, sprawozdania z niektórych lat zachowały się tylko we fragmentach.

¹ F. Ramotowska, *Warszawskie komitety cenzury w latach 1832—1915*, [w:] *Warszawa XIX wieku*, Warszawa 1971, z. 2, s. 265—294.

² Ch. Emmauskij [Ch. Emmauskij], *Из воспоминаний варшавского цензора*, „Warszawska Mysl”, 1914, nr 76.

³ *Akta cenzury* [oprac. H. Secomska], Warszawa 1966.

Prezentowany tu dokument powstał prawdopodobnie na początku 1905 r., a z pewnością po „krwawej niedzieli” i — co niemniej istotne — po inauguracji prac nad reformą prawa prasowego. Zawarto w nim charakterystykę oblicza politycznego prasy polskiej w 1904 r. Za miernik oceny uznano reakcje wydawnictw na wybuch i przebieg wojny rosyjsko-japońskiej. Wyeksponowane zostały (jak we wszystkich sprawozdaniach z lat 1901—1910) stosunki polsko-rosyjskie. Autor dokumentu skoncentrował się na zjawiskach z punktu widzenia władzy negatywnych. Zbagatelizowane zostały natomiast przejawy postaw lojalistycznych. W świetle przytoczonego świadectwa stanowisko WKC wobec polskich wydawnictw jawi się jako krytyczne i bezkompromisowe.

Dokument jest źródłem do dziejów prasy polskiej w Królestwie w okresie bezpośrednio przekraczającym wybuch rewolucji 1905 r. Omówiony został materiał skonfiskowany, a więc ten, którego istnienia nie może wykazać kwerenda biblioteczna czasopism. Sprawozdanie ukazuje także pewne zabiegi i tricki, jakich imali się dziennikarze i redaktorzy. Źródło prezentuje więc próby zachowania rzeczowej komunikacji nadawca—odbiorca, wbrew przewencyjnemu systemowi kontroli i w skomplikowanej sytuacji politycznej.

„Sprawozdanie” jest również świadectwem roli i znaczenia WKC w życiu społecznym Królestwa. Ukazuje zakres władzy i kompetencji Komitetu, poglądy i koncepcje polityczne jego kierownictwa. Stanowi zatem przyczynek do rozważań nad carską polityką wobec Polaków i nad dziejami rosyjskiej administracji Kongresówki.

Dokument dowodzi także znajomości realiów przez kontrolerów wydawnictw. Oddaje chyba dość wiernie stan umysłów przedstawicieli władz carskich w Królestwie i polskiej publiczności czytającej w przededniu rewolucji 1905 r. Historyk czasopiśmiennictwa może go przeto uznać za ciekawy przykład wykorzystania prasy jako źródła do badania nastrojów społecznych.

WARSZAWSKI KOMITET CENZURY DO GŁÓWNEGO ZARZĄDU DO SPRAW PRASY. SPRAWOZDANIE ZA 1904 ROK

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PRASY POLSKIEJ

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zespół Warszawskiego Komitetu Cenzury, Sprawozdania z czynności Komitetu za lata 1901—1912, Sprawozdania z roku 1904, sygn. 21, k. 96—97 i 103.

КОПИЯ

Обычный неприязненный для России характер варшавской польской печати в истекшем 1904 году выразился с особенной силой в момент вспыхнувшей русско-японской войны. Как бы забыв о том, что судьбы Привислинского края нераздельно соединенного с Российской-Империей в тесной связи и зависимости от судеб всей России, польская пресса не постыг дилась в момент объявления войны и предательского нападения японцев на наш флот выразить не только полное равнодушие к постигнутому нас несчастью, но и некоторую плохо замаскированную радость. Сразу видно было, что польская печать желает принять в изложении хода военных событий направление японофильское. Когда среди русского общества послышались голоса, требующие прекращения всяких забав и увеселений, польские газеты какбы нарочно старались перещеголять одна другую описанием многочисленных балов в польских кружках, пользуясь тем обстоятельством, что война вспыхнула в последние дни польского карнавала. Уличные продавцы газетных прибавлений, захваливая свой товар, старались выкрикивать исключительно содержание неблагоприятных для нас военных известий и до такой степени раздражали этим русскую публику, что потребовалось даже вмешательство властей для положения предела этим безобразным выходкам, результатом которого было распоряжение о цензуровании депеш наших телеграфных агентств, предназначенных для экстренных прибавлений. Не имея возможности при существовании предварительной цензуры открыто проявлять японофильские симпатии в редакционных статьях, польские издания пробовали делать это при помощи подтасовывания разных известий, статей и заметок из русских периодических изданий, в которых говорилось о наших неудачах или же воздавалась похвала японцам за их стойкость, мужество и военное искусство. Некоторые редакции позволяли себе переиначивать смысл тех телеграмм, которые сообщали о каких либо успехах нашей армии и флота или же прямо затаивали их и не печатали вовсе. Само собой разумеется, что ни о каких приглашениях к пожертвованиям на Красный Крест или другие военные цели в польских газетах не было и речи. Единственный слабый отклик в этой своеобразной печати встретило сообщение католического архиепископа¹ об образовании им санитарного отдела для нужд раненых, конечно, поляков с ксендзом и католическими

¹ Wincenty Popiel (1825—1913), arcybiskup metropolita warszawski w l. 1883—1913, napisał *Pamiętniki*, Warszawa 1915.

сестрами милосердия^a во главе. Сильный переворот в русской печати происшедший во 2-ой половине прошлого года отразился и на польской, дав возможность польским шовинистам попробовать высказывать свои взгляды и мнения с большей откровенностью, чем это делалось ими прежде. В разных статьях по поводу воспеваемой столичными газетами „весны” польские публицисты вздумали были возвещать и свою польскую „весну”, которая, по их мнению, прежде всего должна была бы повести за собою полную перемену правительственного режима, установленного в здешнем крае. Основным мотивом всех этого рода статей был польский сепаратизм. Встретив отпор в этом направлении со стороны цензуры, которая неуклонно руководствуясь с одной стороны законами о печати, с другой же — указаниями господина Варшавского Генерал-Губернатора, здерживала эти сепаративные проявления, польские публицисты прибегали к иному способу. Воспользовавшись наклоном некоторых столичных газет („Русь”², „Новости”³, „Наши Дни”⁴ и другие)^b к разработке так называемого „польского вопроса” завладели преимущественно^c газетой Русь, в которой без церемонии проповедуется чуть-ли непоголовное изгнание всего русского элемента из Привислинского края вместе с русским языком. Статьи этой газеты и некоторых других, писанные очевидно или поляками, или же русскими, не имеющими никакого представления о положении дела в здешнем крае, были конечно по вкусу здешним польским редакциям, которые во что бы то ни стало стремились перепечатывать их в своих изданиях, что, конечно, не могло^d быть дозволено варшавской цензурой, хорошо знающей, какое влияние имеет печатное слово в легкомысленном польском обществе, и какие последствия могут возникнуть от появления такого рода статей в польских газетах. Действия Варшавского Цензурного Комитета в этом направлении нашли полную поддержку со стороны г[осподина] Главного Начальника Края⁵, признавшего неуместность появления статей о „польском вопросе” в местных изданиях, заимствованных из понофильствующих русских органов. Потерпев и здесь неудачу польские публицисты начали прибегать к обычной своей методе [sic!] выдержек и перепечаток из русской прессы отдельных и зачастую мелочных и не имеющих для края никакого существенного интереса заметок и статей, набрасывающих тень на русское правительство и его органы, с целью, конечно, осмеивания и порицания их косвенным образом в глазах поляков, в чем, конечно, варшавская цензура должна была по возможности им противодействовать^e.

Таким образом Варшавский Цензурный Комитет в истекшем году старался по возможности не отступать от установленной в здешнем крае системы цензурования местных польских органов, тем более что он и не имел никакого достаточного повода действовать иначе в виду чрезвычайного подъема польского народного духа и ясно выражающегося в последнее время антирусского течения в польской журналистике.

Такого рода специфическая печать, занимающая однако же по количеству изданий второе место в Российской Империи и пользующаяся громадным влиянием в своем обществе,

^a Słowo dopisane ołówkiem.

² „Русь” — dziennik ukazujący się w Petersburgu w l. 1903—1905 i 1906—1908, periodyk o obliczu liberalnym, uważany za organ partii kadetów.

³ „Новости”, właściwie: „Новости и Биржевая Газета” — powstały z połączenia obu wydawnictw dziennik petersburski, ukazujący się w l. 1880—1906, był organem kół przemysłowych; propagowano w nim hasła liberalne.

⁴ „Наши Дни” — dziennik wydawany w Petersburgu w l. 1904 i 1905 (z przerwami), wychodził zamiast wstrzymanego popularnego dziennika „Сын отчества” (Petersburg 1862—1901 i 1904—1905) przejawiającego tendencje liberalne.

^b Dopisano ołówkiem tytuły: „Новости” i „Наши дни”; również ołówkiem naniесiono nawias.

^c Wyraz dopisany ołówkiem w miejsce skreślonych słów: „повидимому названным изданием”.

^d Wyraz dopisany ołówkiem w miejsce skreślonego: „должно”.

⁵ Главный начальник края — główny naczelnik kraju, tytuł przewidziany w przepisach o stanie wyjątkowym, używany m. in. przez warszawskiego generał-gubernatora.

^e Wyraz dopisany ołówkiem zamiast: „перепятствовать”.

настроением которого она является руководительницей, едва-ли может быть оставлена без должного внимания при обсуждении тех важных реформ в области прессы, которая в настоящее время представляет задачу особоучрежденной по ВЫСОЧАЙШЕМУ повелению комиссией⁶, почему Варшавский Цензурный Комитет и считает своей непрременной обязанностью доложить об этом Главному Управлению по делам печати, выражая пожелание, дабы при обсуждении общего вопроса о реформах прессы в России ему представлена была бы возможность высказывать также и свое мнение о польской печати.

с подлинником верно: секретарь Милонов⁷

председатель (под.): Эммаусской⁸.

секретарь Милонов

⁶ Mowa o komisji pod przewodnictwem tajnego radcy T. Kobeki, powołanej w styczniu 1905 r. w celu opracowania nowego prawa prasowego.

⁷ Władimir Miłonow — sekretarz Warszawskiego Komitetu Cenzury (od 1906 — Warszawskiego Komitetu do Spraw Prasy), w 1907 r. został młodszym członkiem Komitetu (stanowisko analogiczne do młodszego cenzora wg nomenklatury sprzed 1906 r.).

ⁱ „подпись”.

⁸ Christof Emmauskij — wieloletni pracownik WKС, w l. 1894(?)—1911 prezes Komitetu, opublikował wspomnienia, por. przyp. 3 Wstępu.